

§ 10. Βιβλία γνωμῶν καὶ περιλήψεων.

1. Κατὰ τὸν δωδέκατον αἰώνα ἐγένετο κατ' ἔξοχὴν αἰσθητὴν ἥ
ἀνάγκην, ὅπως δὲ χριστιανισμὸς διαφυλάξῃ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ
ἐνότητα διὰ τῆς συναγωγῆς καὶ συγκεντρώσεως τῆς παραδεδομένης
καὶ πολλαχοῦ διεσπαρμένης ἀριθμόνου ὕλης· κανόνες καὶ δόγματα, γνῶ-
μαι καὶ ἀποφάνασις τῶν Πατέρων, διδηγίαι ἡθικῆς ἐνεργείας καὶ θρη-
σκευτικῆς διαγωγῆς ἔδει ἐπιμελῶς νὰ συλλεχθῶσι καὶ κατὰ σύστημα
καταταχθῶσιν ἥ. ἔντι ἐπὶ τὸ νεωτεριστικότερον εἴπωμεν, κωδικοποιη-
θῶσιν ἔντι πρακτικῶν μᾶλλον ἥ φιλοσοφικῶν λόγων. Η συστημα-
τικὴ περίληψις τῆς θεολογικῆς ὕλης γίνεται κατὰ τὴν προκειμένην
περίοδον διὰ τῶν βιβλίων γνωμῶν (*Libri sententiarum*) καὶ τῶν
περιλήψεων (*Summae*)¹. Εἶναι δὲ εὔδηλον ὅτι βιβλία περιεκτικὰ γνω-
μῶν αὐθεντικῶν ἔμελλον νὰ ἔχωσιν οὐ μικρὰν σπουδαιότητα εἰς τὴν
ἀνάπτυξιν τῆς τότε ἐπιστήμης. Βεργόλδος δὲ ἐκ Κωνσταντίνου συνέλεξεν
ἐπὶ ἑκάστου ζητήματος αὐθεντίας κατὰ τὸ φραιγόμενον ἀντιφασκούσας
καὶ παρέσχε κανόνας πρὸς συμβιβασμὸν αὐτῶν ἥ πρὸς ἐκλογήν. Ο
δὲ *Ivo* δὲ ἐκ Chartres (ἀποθανὼν τῷ 1116) ἐμφανίζει ἐν τῷ *Speculum*
αὐτοῦ ἐκ 17 βιβλίων συγκειμένῳ κάτοπτρον (*speculum*) τῶν διδασκα-
λιῶν τῆς πίστεως καὶ τῶν κανόνων τῆς ἡθικῆς. Ἐπακολούθημα τῆς
περὶ ἥς δὲ λόγος τάσεως ἦσαν τὰ ἔργα Ἀισέλμου τοῦ ἐκ Laon
(† 1117) καὶ Γουλιέλμου τοῦ Καμπελλιώτου² τὰ ἐπιγραφόμενα *Sente-
tiae* ἥ *Quaestiones*. Τὴν σπουδὴν προεβίβασε μὲν δὲ Ἀβιλέρδος διὰ
τοῦ βιβλίου «*Sic et non*»³, ἐν ᾧ προσάγονται, ὃς εἴδομεν, περὶ ἑκά-
την αὐτοῦ ταύτην τὴν περιλήψιν.

*Εκκαρτος, δὲ Ταυλῆρος καὶ δὲ Ruysbroek καὶ ἄλλοι, ἔλαβον πολλὰς παρορ-
μήσεις ἐκ τοῦ Θωμᾶ Gallo.

¹ *Summa* ἐσήμαινε τὸ κατ' ἀρχὰς τὴν σύντομον περίληψιν τῶν θεολογι-
κῶν διδασκαλιῶν. Οὗτῷ Ροβέρτος δὲ ἐκ Μελοδούνου (*Melun*) παραπορεῖ
«*Quid Summa est?* Non nisi singulorum brevis comprehensio, / M.
Grabmann 2, 23, 341). Ο δὲ Οὐγγων δὲ Βικτωρίνος τὸ κύριον αὐτοῦ σύ-
γραμμα καλεῖ «*brevem quandam Summam oportium*» (*De sacram* 1,
prol.). Ἐπὶ τοιαύτης ἐννοίας ἡ *Summa* εἶναι ίσοδύναμος πρὸς τὰς *Sententias*
πολλάκις δὲ τὸ αὐτὸν ἔργον καλεῖται δι' ἀμφοτέρων τούτων τῶν ὀνομάτων.
‘Αλλ’ ὑστερον ἐγένετο διαστολή, καθ' ἣν *Summa* εἶναι ἡ συστηματικὴ αὐτο-
τελῆς ἔκθεσις πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ὑπομνημάτων εἰς τὰς γνώμας.

² Ἀγωτ. σ. 461.

³ Ἀγωτ. σ. 482.

στου δόγματος αὐθεντίαι των ιγνοιμένων καὶ ἀντιλέγονται καὶ παρέχονται κανόνες πρὸς συνδικαλαγήν τῶν διαφρορῶν, προεβίβασε δὲ μάλιστα ἡ Σχολὴ αὐτοῦ διὰ παραπενῆς βιβλίου γνωμῶν¹. Ἀλλ᾽ ἔτι μᾶλλον ἀνέπτυξε τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γνωματείας ὁ Πέτρος Λομβαρδός, ὃν πολλοὶ ἐμιμήθησαν.

2. Πέτρος Λομβαρδός. Ὁ Πέτρος Lombardus ἐγεννήθη ἐν Lummello πλησίου τῆς λοιβαρδικῆς πόλεως Νοβάριας καὶ εἶλκε τὸ γένος ἐκ πένητος καὶ ἀμφανοῦς οἰκού. Προστατίας τυχὸν ἦρχετο τῆς μορφώσεως ἐν Βούνιᾳ, διδότεν μετέβη εἰς Γαλλίαν συσταθεὶς τῷ ἀγίῳ Βερνάρδῳ ὑπτιὸς ἔκειψεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐν Ρήμοις Σχολήν. "Υστερον δ' ἤλθεν εἰς Παρισίους, ἣν πόλιν οὐδέποτε κατέλιπεν· ἔκει ἐπικούδισε καὶ κατόπιν ἐδίδαξε καὶ πειθαγῆς τῷ 1164 ἐτελεύτῃο. Ηλὴν τινον ὑπομνημάτων² συγέγραψε (μεταξὺ τοῦ 1150 - 1152) τὸ κυριότατον ἔργον αὗτοῦ Libri quattuor sententiarum ἐπιγραφόμενον³, ὅπερ εἶναι συστηματικῶς διατεταγμένη συλλογὴ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων καὶ θεωρητικῶν διδαγμάτων⁴. Προτίμοις ὁ συγγραφεὺς τὰ δόγματα καὶ τὰ συμπεράσματα αὗτῶν καὶ πειθαγῆα νὰ κρούσῃ διὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς, διὰ τῆς αὐθεντίας τῶν Πατέρων καὶ διὰ ἀποδεικτικῶν λόγων· είτε δ' ἐπιφέρει τοὺς ἐναντίους λόγους καὶ ἀναφέται αὗτοῖς ἢ προσαρμόζει πρὸς τὰ δόγματα. Πηγὰς χρησιμοποιεῖ πρώτως μὲν καὶ κυρίως τὸν ίερὸν Αὐγουστῖνον ἐπειτα δὲ πλείστους ἄλλους παλαιοτέρους⁵ καὶ μεταγενεστέρους⁶. Καὶ ποιεῖται μὲν περὶ πλείστων τὴν παράδοσιν

¹ Ἀνωτ. σ. 492.

² Ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου καὶ εἰς τοὺς φαλιοὺς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων.

³ Παρὰ Migne P. L. 191-192. Κριτικὴ ἔκδοσις ἐγένετο τῷ 1916 (Petri Lombardi Libri IV Sententiarum studio et cura P. P. Collegii S. Bonaventurae, 2 tom. ed. Ad Claras Aquas).

⁴ Ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ διαλαμβάνει ὁ συγγραφεὺς περὶ τοῦ θεοῦ ὡς τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ (quo fruimur), ἐν τῷ δευτέρῳ περὶ τῶν διημιουργημάτων (quibus utimur), ἐν τῷ τρίτῳ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως, τῆς ἀπολυτρόσεως καὶ τῶν ἀρετῶν, ἐν τῷ τετάρτῳ περὶ τῶν ἐπτὰ μαστηφίων ὡς τῶν σωτηρίων συμβόλων.

⁵ Τοιοῦτος εἶναι ὁ Ἰλάριος, Ἀμβρόσιος, ὁ Ἱερώνυμος, Γρηγόριος ὁ μέγας, ὁ Κασσιόδωρος, ὁ Ἰσίδωρος, ὁ Βέδας, ὁ Βοήθιος.

⁶ Ἐχει πρὸ διφθαλμῶν καὶ χρησιμοποιεῖ ίνο τὸν ἐκ Chartres, Alger τὸν ἐκ Lüttich, τὸ ἔργον τοῦ Οὐγωνος De sacramentis christianae fidei, τὴν Theologiam τοῦ Ἀβαιλάρδου, τὴν εἰς τὸν Οὐγώνα προσνεμομένην Summa sententiarum καὶ τὸ Decretum Gratiani. Σημειωτέον ὅτι πρῶτος οὗτος ἐκ

τῶν Πατέρων καὶ τὴν αὐθεντίαν τῆς ἐκκλησίας ἀλλὰ δὲν παρορᾶ τὸν
ἀξίαν τοῦ ὁρθοῦ λόγου καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς διαλεκτικῆς. Ἀνομολογεῖ
τὴν δύναμιν τῆς νοήσεως καὶ δεικνύει τὰ δρια αὐτῆς ἐν σχέσει πρὸς
τὴν πίστιν¹. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, λέγει, ἀνάγεται κατὰ παντοίους
τρόπους ἀπὸ τῶν δημιουργημάτων εἰς τὸν θεόν². Πρῶτον μὲν δηλαδὴ
ἡ τοῦ κόσμου ὑπαρξία μαρτυρεῖ ὅτι ὑπὲρ πάντα τὰ δημιουργήματα
ὑπάρχει ἀδημιουργητὸν ὄν, ὅπερ ἔδωκεν ἐκείνοις «τὸ εἶναι». Δεύτε-
ρον δὲ τὰ περὶ ἡμᾶς μεταβλητὰ ἀνάγουσι καὶ ἐμφαίνουσι τὸ ἀμετάβλη-
τον ὃν ὑπὲρ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα, ἀτινα ἀμφότεραι ὑφίστανται με-
ταβολήν. Ἐπειτα δὲ πᾶν τὸ ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ ὑφεστώς εἶναι σῶμα
ἢ πνεῦμα· καὶ ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα εἶναι ἀνώτερον τοῦ σώματος, ἀνάγκη
ὅπως τὸ δημιουργῆσαν τό τε σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα ὑπάρχῃ ὑπέρτερον
ἀμφοτέρων. Τέλος, ἀφοῦ σῶμα καὶ πνεῦμα ἔχουσιν ὕστιμην μορφὴν
καὶ εἶδος, ἐπάναγκες γὰρ ὑπάρχῃ ἀναλλοίωτος πρώτη μορφὴ καὶ πρῶτον
εἶδος· τοῦτο δὴ εἶναι ὁ θεός³. Ἀλλὰ καὶ ὡς τοιάς ἀποκαλύπτεται ὁ θεὸς
ἐν τοῖς δημιουργήμασι, καθ' ὃσον πανταχοῦ κρατεῖ ἐνότης καὶ μορφὴ
καὶ τάξις. Ἰδίᾳ δὲ ἐκδηλοῦται ἡ τοιάς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, ἣς αἱ
τρεῖς θεμελιώδεις δυνάμεις, μνήμη καὶ νόησις καὶ βιούλησις, εἶναι
κατὰ τοσοῦτον ἐν καθ' ὃσον ἔχουσι τὴν φύσιν αὐτῶν ἐν μιᾷ οὖσίᾳ.
Καὶ ἄλλως ἀποκαλύπτεται ἡ τοιάς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ διὰ τῆς δια-
κούσεως νοῦ καὶ γνώσεως καὶ ἀγάπης (*mens, notitia, amor*)⁴. Τε-
λείων δὲ ὅμως καὶ ἀληθῆ τῆς τοιάδος γνῶσιν πιστέχει ἡ πίστις καὶ ἡ
ἀνωτέρα ἐπίπνοια⁵. Διὸ καὶ πρὸς κύρωσιν τῆς περὶ τοιάδος θεωρίας

τῶν ἐν τῇ Δύσει παραπέμπει εἰς τὴν περὶ ὁρθοδόξου πίστεως συγγραφὴν
Ἴωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἥτις ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, (Ιδὲ ἀνωτ. σ. 382) τὸ
τρίτον μέρος τοῦ πρακτικοῦ ἔργου «Πηγῆς γνώσεως» τοῦ μεταφρασθέντος,
καθά ἀλλαχοῦ ἐργήθη (ἀνωτ. σ. 419), ὑπὸ Βουργουνδίου τοῦ ἐκ Πίζης εἰς τὴν
λατινικήν.

¹ *Senteut i, dist 3, c. 3* «Quaedam fide creduntur, quae intelliguntur naturali ratione, quaedam vero quae non intelliguntur; et quaedam non credi, nisi prius intelliguntur; et ipsa per fidem amplius intelligi».

² «Ἐν ταῖς περὶ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ ἀποδεῖξει ἀκολουθεῖ ὁ Λορβαρδὸς τῷ Αὐγουστίνῳ.

³ *Αὐτ. dist. 3, 2. n. 3-5.*

⁴ *Αὐτ. dist. 3 n. 6. 18 ἐξ. dist. 2, 1.*

⁵ *Αὐτ. dist. 3, 6* «Non enim per creaturarum contemplationem sufficiens notitia trinitatis potest haberi vel potuit sine doctrinae vel interioris inspirationis revelatione».

έπικαλεῖται δὲ Λορβιαρδὸς τὴν ἀγίαν Γουαρὴν καὶ τοὺς ἐκολυσιαστικοὺς πατέρας¹.

Μεταβαίνων δὲ φιλόσοφος ἐκ τῆς περὶ τριάδος θεοφύσιας εἰς τὸ διορισμὸν τῆς πρὸς τὰ δημιουργήματα σχέσεως τοῦ θεοῦ παρατηρεῖ δὲ οὗτος οὐτε ὑπὸ τοῦ τάπτου ὑπὲν ὑπὸ τοῦ χρόνου περιορίζεται ἀλλ’ εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ πανταχοῦ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου παρόν. Ἡ τοιαύτη παραθυτία εἶναι μὲν ἡμῖν οὐχὶ ὅλως καταληπτὴ ἀλλὰ διὰ τοῦτο οὐχὶ ἡτον ἀληθῆς². Πάντις ὑπάρχουσιν ἐν τῷ θεῷ ἐξ αἰώνος οὐχὶ κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλὰ κατὰ τὴν γνῶσιν, καὶ³ οὗτον πάντα διεδος ἐξ αἰδίου νοεῖ καὶ γινώσκει. Τοῦτο δὲ λατέτε τε τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ πλὴν δὲ τὸ μὲν κακὸν ἀκλῆς γινώσκει τὸ δὲ ἀγαθὸν οὐ μόνον γινώσκει ἀλλὰ καὶ βούλεται καὶ ἐγκρίνει⁴. Προσέει εἶναι δὲ θεὸς παντοδύναμος, η δὲ δύναμις αὐτοῦ δὲν μεταβιάλλεται ἀλλὰ μένει ἡ αὐτή, ὡς η γνῶσις καὶ η βούλησις, καὶ μόνον ἔκεινο μεταβιάλλεται ὅπερ παρίσταται ὡς ἔργον τῆς θείας δινάμεως⁵. Θελήστε δὲ νὰ μεταδώσῃ καὶ ἄλλοις ἐκ τῆς ἀπελεύθερης αὐτοῦ ἀγαθότητος καὶ εἰδαιμονίας ἐδημιούργησεν ἐλεύθερος ἀπὸ πάσης ἀνάγκης ἐκ τοῦ μηδενὸς πάντα. Καὶ ἐπειδὴ η τῆς θείας μακαριότητος κοινωνία εἶναι δυνατή μόνον διὰ τῆς νοήσεως, ἐδημιούργησεν Ἑλλογα ὅντα ίκανὰ νὰ γινώσκωσιν, ἀγαπᾶσι καὶ ἀπολαύσωσιν αὐτοῦ. Εἶναι δὲ τὰ Ἑλλογα ὅντα η ὅλως ἀσώματα (ἄγγελοι) η μέριον ἐν μέρει (ἄνθρωποι)⁶. Ὁ ἀγιθυπός ἐδημιούργηθη ὅπως ὑπηρετῇ τῷ θεῷ, καὶ⁷ αὐτὸς ὑπηρετεῖται ὑπὸ τοῦ κόσμου καὶ ὑποστηρίζεται ἐν τῇ τάσει τῇ πρὸς τὸν ὑψηλότατον σκοπόν. Κατὰ τὴν νοερὰν δὲ αὐτοῦ φύσιν ἐδημιούργηθη κατ’ εἰκόνα καὶ δμοίωσιν τοῦ θεοῦ· κατ’ εἰκόνα μέν, διότι ἔλειψε μνήμην καὶ νόησιν, καθ’ δμοίωσιν δέ, διότι ἐκοσμήθη δι’ ἀγνότητος καὶ δικαιοσύνης. Ἔν αὖτοις λόγοις η μὲν εἰκὼν ἀναφέρεται εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας η δὲ δμοίωσις εἰς τὴν ἀγάπην τῆς ἀρετῆς⁸. Η τοῦ πρώτου ἀγιθυπόου ψυχὴ δὲν ἀπέρρευσεν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ ἀλλ’ ἐδημιούργηθη ἐκ τοῦ

¹ Οἱ ἀρχαῖοι, λέγει, φιλόσοφοι ἀνευ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ ἐμπνεύσεως δὲν ἔλαβον ἀποχρῶσαν γνῶσιν τῆς τριάδος. Καὶ δημος, παρατηρεῖ πάλιν κατὰ τρόπον ὑπομιμήσκοντα τὸν Ἀβατιλάρδον, δὲ οὐτε καὶ ἐκεῖνοι σκιαδῆσις καὶ ἀμυδρῶσις ἐνόησαν τὴν περὶ τριάδος ἀλήθειαν. Αὐτ. dist. 3, 6.

² Αὐτ. dist. 37, 9, n. 6.

³ Αὐτ. distin. 35, n. 2-5.

⁴ Αὐτ. dist. 42, 5. 44, 4.

⁵ Αὐτ. 2. dist. 1, 3.

⁶ Αὐτ. 2. dist. 16, 4.

μηδενός ὕσιαύτως καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων αἱ ψυχαὶ δημιουργοῦνται καὶ ἡμα δημιουργούμεναι ἐνοῦνται πρὸς τὸ σῶμα¹. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πρέπει νὰ γίνηται διάκρισις τῆς αἰσθητικότητος καὶ τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἔλευθερας βιουλήσεως. Η μὲν αἰσθητικότης εἶναι ἡ κατωτέρα τῆς ψυχῆς δύναμις ἡ πρὸς τὰ αἰσθητήρια συναπτομένη, δὲ νοῦς εἶναι ἡ ἀνωτέρα γνωστικὴ δύναμις, ἥτις ἀναφέρεται τὸ μὲν εἰς τὸ ἀΐδιον τὸ δὲ εἰς τὸ παροδικόν, κατὰ τοῦτο δὲ διακρίνεται εἰς ἀνώτερον καὶ κατώτερον νοῦν. Τέλος δὲ ἡ ἔλευθερία (*liberum arbitrium*) εἶναι ἡ τοῦ νοῦ καὶ τῆς βιουλήσεως δύναμις, διὸ ἡς ὁ ἀνθρώπος ἡ ἔκλεγει τὸ ἀγαθὸν ὑπὸ τῆς θείας χάριτος βοηθούμενος ἡ προκρίνει τὸ κακὸν ὑπὲκείνης καταλεπόμενος. Τῆς ἔλευθερας ἡρᾶ ἐνεργείας κοινωνεῖ ὅ τε νοῦς καὶ ἡ βιουλησίς, ἐκεῖνος μὲν διακρίνων μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ αὐτῷ δὲ ἔκλεγουσα μεταξὺ ἀμφοτέρων².

Ο Πέτρος Λομβαρδὸς προσέχει μάλιστα εἰς τὴν ἀναγνωρὴν τῶν δόγμάτων καὶ αὐθεντικῶν ἀποφίνσεων καταφεύγει δὲ εἰς φιλοσοφικὰς ἐννοίας μόνον ἐφ' ὅσον αὐται ὑπηρετοῦσι τῷ δόγματι. Ἐντεῦθεν εὑδηλον ὅτι δὲν εἶναι φιλόσοφος κατὰ τὴν αὐστηρὰν τοῦ ὅρου ἐκδιχήν ἀλλὰ συγγραφεὺς μετὰ φιλοσοφικῆς χροιᾶς· τὸ πολὺ δύναται γὰρ χαρακτηρισθῆναι ὡς ἔκλεκτικὸς φιλόσοφος, ὅστις δὲ μὲν ἐπιπολαιώτερον δὲ δὲ προσεκτικάτερον χρησιμοποιεῖ παντοίας ἐννοίας πρὸς διαπάφησιν τῆς ἔκκλησιαστικῆς διδασκαλίας. Δὲν ἐμβαθύνει εἰς τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα³ ἀλλὰ τὰς παραδεδομένας θεωρίας ἀνάγει εἰς σύστημα καὶ ἐμφανίζει κατὰ τρόπον μεθοδικόν. Ἐνεκα τῆς μεθόδου ταύτης ἐτιμήθη διὰ τῆς προσωνυμίας τοῦ «*Magister sententiarum*» καὶ ἔσχε μεγάλην ἐπέδρασιν μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνος. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο ὡς προσφιρωτάτη εἰσαγωγὴ εἰς τὴν θεολογικὴν παίδευσιν καὶ ἔτυχε πλείστων μὲν ἀναγνωστῶν⁴ πολλῶν δὲ ὑπομνηματιστῶν⁵.

¹ Αὐτ. 2. dist. 17, 1 καὶ 3. «Creando enim infundit eas Deus et infundendo creat».

² Αὐτ. 2. dist. 24, 5. 25, 5.

³ Περὶ τοῦ περιμαχήτου τότε ζητήματος τῶν καθόλοι δὲν ἀποφαίνεται γνώμην.

⁴ Οὐκ ὀλίγαι ἐγένοντο συνόφρεις τοῦ ἔργου τοῦ Λομβαρδοῦ. Μνημονευτέα ἐνταῦθα ἡ *Abbreviatio magistri Bandini* καὶ ἡ *Abbreviatio in Sententias Magistri Petri Lombardi Simeonos* τοῦ ἐκ Tournai. Ἐπιθ. M. Grabmann (2, 388 ἐξ.)

⁵ E. Protois, Pierre Lombard, son époque, sa vie, ses écrits et son influence, 1881.—J. N. Espenberger, Die Philosophie des P. Lombard und

3. Μιμηταὶ τοῦ Λορβαρδοῦ. Τὸ ἔργον τοῦ Λορβαρδοῦ ἔχει
ζηλωτῶν καὶ μιμητῶν. Οὗτος ὁ magister *Cantuarius*, δοάσας περὶ
τὸ 1150 ἐν Βονιτού, παρεπικένεσε τέσσαρα βιβλία Γνωμῶν¹ ἅτινα²
ἀναφέρονται μόνον εἰς τὴν θεολογίαν καὶ ἐπομένως μικρὸν ἔχουσι
σπουδαιότητα εἰς τὴν ιστορίαν τῆς φιλοσοφίας³.

Ἐπέδρασιν τοῦ Λορβαρδοῦ ὑπέστη καὶ ὁ *Roibérotus* ὁ ἐκ Μελο-
δούνου, ἔχων ἄλλος ἀξιόλογον αὐτενέργειαν. Οὗτος ἐποιήθησεν ἐν
Παρισίοις παρὰ τῷ Οὐγκού τῷ Βικτωρίῳ, ὃπερον δὲ κατέστη διδά-
σκαλος τῆς διαλεκτικῆς διάδοχος τοῦ Ἀββαλάρδου ἐν τῇ ἀγίᾳ Εὐνο-
θέφᾳ καὶ κατόπιν ἴδιαν Σχολὴν ἐν Μελοδούνῳ⁴. Τῷ 1163
ἐγένετο ἐπίσκοπος τοῦ Hereford καὶ τῷ 1167 ἐπελεύθηκε καταλυτὸν
ἄλλα τε πολλὰ ἔργα⁵ καὶ τὸ ἀξιόλογον βιβλίον Γνωμῶν, οὗτονος ἐποί-
ησεν αὐτὸς ὃπερον σύνοψιν⁶, Ἐνταῦθα ἐλέγχει τὴν σύγχρονον ἐπι-

ihrer Stellung in 12 Jahrh. (Beiträge 3, 5), 1901. — G. Robert, Les écoles et l'enseignement de la théol., 1900. — M. Grabmann, Die Gesell. der schol. Methode 2, 359 ff. — Überweg Meyer, 710 ff.

¹ Ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ *J. de Walter* τῷ 1924: «Mag. Gundulphii Bononiensis Sententiarum libri quattuor...».

² Οἱ πρῶτοι ἀνευρόντες τὰ χειρόγραφα τοῦ Γανδούλιου *Denuistre* καὶ *Grabmann* ἐδέχοντο ὅτι οὗτος ἐπέδρασεν ἐπὶ τὸν Λορβαρδόν, Ἀλλ᾽ ὁ *Ersprinberger* ὑπόπτευσε καὶ ὁ *J. de Chellinek* κατέστησε πιθανόν ὅτι ἀλλοίθεντι ἡ ἐναντία σχέσις, τουτέστιν ὁ Γανδούλιος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ Λορβαρδοῦ. Ήλε τὸ αὐτὸ πόρισμα καταλήγει καὶ ὁ μνημονευθεῖς ἐκδότης *Walter*, καθ' ὃν αἱ προ-
κείμεναι Γνῶμαι συνετάχθησαν μεταξὺ τῶν ἑτοῖν 1160—1170.

³ Εἰρήσθω ὅτι κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ δωδεκάνου αἰώνος ἥρξατο
ἡ σύνταξις ἐξηγήσεων εἰς τὸ ἔργον τοῦ Λορβαρδοῦ. Ήξε τῶν πρότερον ἀριθ-
μόνησαν ἐρμηνείαν ὁ *Héros Comestor* (ἀποθανὼν τῷ 1176) καὶ ὁ *Héros* ὁ ἐκ
Hicktaūn (ἀποθανὼν τῷ 1207), ἀμφότεροι διδάσκαλοι ἐν Παρισίῳ. Ήκεῖ τὸ
πρῶτον καὶ ἄλλαχοῦ ὃπερον τὰ βιβλία τοῦ Λορβαρδοῦ ἐσκοινίζουσι ἐπιμελῶς,
ἥρμηνεύοντο καὶ καθίσταντο βάσις θεολογικῶν μελετῶν ἀρός κτῆσιν θεολογι-
κοῦ διπλώματος· διὸ καὶ προηλθεν ἐν τῷ 12ῷ αἰώνι ἀρθροίνα δικοινιμάτου.
Τὸ κατ' ἀρχὰς ἐγίνοντο ἐρμηνεῖαι ἡ παραφράσεις τοῦ κειμένου ὃπερον δέ,
ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 13ου αἰώνος, σὺν τῇ προόδῳ τῆς ἐπετειμονικῆς
αὐτοτελείας ἐχωρίζοντο αἱ ἥρμηνεῖαι καὶ τὰ μετ' ἐκευθερώντα γινόμενα δικοινι-
ματα. Ἐπιθ. *Grabmann* 2, 392 ff.

⁴ Οἱ Ιωαννης Sarisberiensis, ὃστις ἐγένετο ἀκρουτῆς τοῦ *Roibérotou*, λέ-
γει περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο «in responsionibus perspicax, brevis et comodus». Metal. 2, 10. P. I., 199, 867 C.

⁵ Συνέγραψε *Quaestiones de epistolis Pauli*, *Quaestiones de di-
vina pagina κ. ἄ.* Ἐπιθ. *Grabmann*, die Gesell. der schol. Meth. 2, 326 ff.

⁶ Ἀποστάσματα τῶν Γνωμῶν τοῦ *Roibérotou* ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ *Du*

στημονικήν τάσιν¹, ὅρίζει τὴν *Summa*ν καὶ ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ συγγραφέως βαθεῖαν μελέτην καὶ ἐπεξεργασίαν τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων· καθόλου εἰπεῖν διαλαμβάνει περὶ τοῦ τότε κρατοῦντος εἴδους τῆς γραμματείας². Ἀποφαίνει δὲ τὴν θεολογίαν ως δέσποιναν καὶ τὰς ἐπιστήμας ως θεοαπανίδας³ ἐκ τῶν φιλοσόφων μνημογεύει μάλιστα καὶ ἐγκωμιάζει τὸν Πλάτωνα⁴. Ἐν τῇ θεολογίᾳ κατεπολέμησε τὴν δοξασίαν, καθ⁵ ἣν δὲ Χριστὸς ως ἀνθρωπος εἶναι μηδὲν (*Nihilianismus*)· οὗτος δὲ τολμᾷ τὴν τολμήν τοῦ Λατερανῷ συνόδου. Ὁ Ροβέρτος δὲν κατέλιπε μαθητάς καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 12^{ου} αἰώνος περιέπεσεν εἰς λήθην, ἵνες δὲν ἦτο ἀξιος⁶.

Βαθὺς μελετητὴς τῶν ἔργων τοῦ Λομβαρδοῦ ἐγένετο *Πέτρος δὲκτος Νικιανῶν* (Petrus Pictaviensis), καθηγητὴς τῆς θεολογίας καὶ ἀπὸ τοῦ 1193 γενικὸς γραμματεὺς τῆς *Notre Dame*, ἀποθανὼν τῷ 1205. Οὗτος ἐφιλοπόνησεν ἀξιόλογα ὑπομνήματα εἰς τὸ βιβλίον τῶν *Glossac super sententias*⁷ καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ διδασκάλου. Ηλὴν δὲ ἄλλων⁸ συνέγραψε τὸ κυριότατον αὐτοῦ ἔργον ἐκιγραφόμενον *Sententiarum libri quinque*⁹. Παραπλησίως τῷ Λομβαρδῷ καὶ τῷ Ἀνσέλμῳ πρεσβεύει

Boulay, Hist. Univ. Paris 2, 585 Ἑξ. Κριτικὴν δὲ ἔκδοσιν τοῦ εἰς τὴν Χριστολογίαν ἀναφερομένου κειμένου ἐποιήσατο ὁ *Fr. Anders* (*Die Christologie des Rob. v. Melun.* τῷ 1926).

¹ Ἐν τῷ προλόγῳ παρέχει δὲ Ροβέρτος πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῶν τότε διδακτικῶν μεθόδων, ἃς μετήρχοντο πολλοὶ ἐρμηνευταὶ καὶ ἃς ἐπιπολαίας θέλει αὐτὸς νὰ ἐκβάλῃ ἀξιῶν τρόπον αὐστηρότερον καὶ κριτικότερον.

² *M. Grabmann* 2, 341 Ἑξ. 328 Ἑξ.

³ Αὐτ. 353 «Εανι quippe (Theologiam) solam artes liberales habent dominari, ei subjectionis debito famulantur, eius lege astringuntur».

⁴ Αὐτ. 340 «Summus in philosophia philosophorum Plato in suo illo excellentissimo opere *Timaeo*».

⁵ *B. Hauréau*, Hist. de la philos. scol. 1, 490 Ἑξ.—*H. Martin*, L'oeuvre théologique de R. de Melun, (ἐν *Revue d'hist. eccl.* (1920), σ. 456 Ἑξ.).

⁶ Ἐκ τῶν ὑπομνημάτων μανθάνομεν ὅτι αἱ Σχολαὶ τῶν Παρισίων γινώσκουσιν ἥδη τὰ Μετὰ τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους. (*M. Grabmann* 2, 508).

⁷ Ἐγράψεν ὑπόμνημα εἰς τοὺς ψαλμοὺς (*Distinctiones super Psalterium magistri Petri Lombardi*).

⁸ Ἐξεδόθη ὑπὸ *H. Mathoud*, 1655. Παρὰ *Migne* P. L. 211, 783 Ἑξ. Περὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἐπιθ. *M. Grabmann*, Die Gesch. d. schol. Methode 2, 503.

τὸ ἀδιάσειστον τῆς πίστεως, πρὸς οὐν τὴν διαλεκτικὴν
· Άλλὰ διαφέρει τοῦ διδασκάλου κατὰ τὴν κατάταξιν καὶ διάρθρωσιν
τῆς ὑλῆς, καθ' ὃσον ἔχεται χωρὶς τὴν τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν καὶ θεωρεῖ
τὴν ἡθικὴν ὡς αὐτοτελῆ προτύσσων αὐτὴν τῆς περὶ ἐνσυρκόσεως
πραγματείας. · Ως πρὸς τοῦτο ἔτιχε μιμήσεις ἵδη παρὰ τῶν ἐν Παρι-
σίοις θεολόγων λίγοντος τοῦ διδεκτοῦ αἰῶνος¹.

· Οσαύτως Σύμων ἐκ Τουρκαί, περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 13ης ἔκα-
τονταετηρίδος διδάσκεις ἐν Παρισίοις, Ἑγκωφεν Institutiones in sa-
cram paginam in Sententias, ἐπὶ δὲ Quaestiones de quolibet καὶ ἐρ-
μηνείᾳ τοῦ συμβόλου τοῦ Ἀθηναϊκοῦ (Expositio Symboli S. Atha-
nasi²). · Ἐν τούτοις ἐμφαίνεται ἡ ἐπίδρασις τοῦ φιλοσοφοῦ καὶ
Ιωάννου τοῦ Σκάτου, ἡ ἐκτίμησις τοῦ Βοηθίου καὶ, ὅπερ σπουδαιό-
τερον, ἡ γνωριμία τῆς φυσικῆς τοῦ Ἀριστοτελοῦς³. · Η σχέσις πίστεως
καὶ γνώσεως, ἡ ὑπὸ τοῦ Λόγου στίνου καὶ τοῦ Ἀντέλμου καθορισθεῖσα
δοκὴ τοῦ credo ut intelligam, ἐγκρίνεται καὶ ὥστε τοῦ Σύμπονος⁴.

Praepositinus (Prevostus) ὁ ἐκ Κρεμώνης, διδάσκαλος τῆς
θεολογίας ἐν Παρισίοις, γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Πανεπιστημίου
(1206—1209) καὶ ἱεροκήρυξ, ἀνέπτυξε γόνιμον συγγραφικὴν δρᾶν
ὡς ἔπηγητης καὶ λειτουργικός, ὡς δογματικός καὶ ἀπολογητής⁵. · Εἴκ
τῶν ἔργων αὐτοῦ σπουδαιότατον ἀλλὰ καὶ τοῦτο παραμένον εἰσέτι
ἀνέκδοτον εἶναι ἡ θεολογικὴ Summa συνταχθεῖσα κατὰ τὸ παρά-
δειγμα τῶν Γνωμῶν τοῦ Πέτρου Pietaviensis⁶.

· Η ἐν τοῖς πρόσθεν ὑποτυπωθεῖσα τάσις πρὸς συλλογὴν τῶν
ἔξηντρημένων καὶ μεθοδικὴν ἔκθεσιν τῶν παρεδεδομένων μαρτυρεῖ τὴν
ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις κρατοῦσιν ἔλλειψιν πρωτοτοτίας. Τὴν δὲ
ἀπουσίαν ἀληθινοῦ ἐπιστημονικοῦ διαφέροντος ἐμπιριζεῖ ἡ θεωρεία

¹ M. Grabmann 2, 524 ἔξ.

² Idem Bibliothicae Cassinensis Florilegium τόμ. 4, σ. 322 ἔξ. Hauréau Notices et extraits 3, 250 ἔξ. Grabmann 2, 537 ἔξ.

³ Hauréau, Notices et extraits 3, 256. M. Grabmann, 2, 512.

⁴ Expos. Symb. S. Athan. ἐν Bibl. Cassin 4, 322 «Apro Aristotelem
est ratio faciens fidem. Sed apud Christum argumentum est fides faci-
ens rationem. Unde Aristoteles: intellige ut credes. Sed Christus: Cre-
de et intelliges».

⁵ Ἐγράψῃ δηλαδὴ ὑπὸ αὐτοῦ Summa super Psalterium, De officiis,
Sermones, Quaestiones, Summa contra hereticos catharos.

⁶ Grabmann, 2, 558.

τῆς πρακτικῆς καὶ θετικῆς θεολογίας, τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς ἀσκητικῆς καὶ τῆς ἐρμηνευτικῆς. Κυριώτατοι προστάται τῆς τοιαύτης κατευθύνσεως ήσαν δὲ *Pétrus Comestor* (Manducator) καὶ μάλιστα δὲ *Pétrus Cantor*. Ἐκεῖνος ἔγραψεν ἐκ τῶν πρώτων, ώς εἴρηται¹, ἐρμηνείαν τῶν Γνωμῶν τοῦ Λομβαρδοῦ ἔτι δὲ *Sermones* καὶ *Historiam scholasticam*². Ὁ δὲ *Pétrus Cantor*, διδάσκαλος τῆς θεολογίας ἐν Παρίσιοις ἀποθανὼν τῷ 1197, παράσκεύασε πολλὰ ἔργα, ἐν οἷς εἶναι αἱ *Distinctiones*, λεξικὸν θεολογικὸν καὶ βιβλικόν, ἡ *Summa de sacramentis et anima consiliis*, τὸ *Verbum abbreviatum*³. Μαθητὴς αὐτοῦ ἦτο *Rufus* δὲ *Couzon*, Ἀγγλος τὴν καταγωγήν, περὶ τὸ 1218 ἀποθανὼν, οὗ ἡ εἰσέτη ἀνέκδοτος παραπέμπουσα *Summa* εἶναι ἐπεξειδογασμένη κατὰ τὴν τελείαν διαλεκτικὴν μέθοδον⁴.

ΜΕΤΑΒΑΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ

Α' ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. Η ελληνικὴ φιλοσοφία δὲν διέλιπε θεραπευομένη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, καθ' ὃν ἡ πλατωνικὴ θεωρία καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ ἐτύγχανον μεγάλης τιμῆς⁵. Αἱ πλατωνικαὶ διδασκαλίαι ἀπὸ τῶν νέων πλατωνικῶν οὐχὶ προσηκόντως διακρινόμεναι ἦσαν συγγενέστεραι πρὸς τὰς χριστιανικὰς καὶ διὰ τοῦτο προετιμῶντο, μάλιστα δὲ ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Γάζης, ἐνθα κατὰ τὸν πέμπτον καὶ ἔκτον αἰῶνα ἐγίνοντο πλατωνικαὶ μελέται καὶ σπουδαί. Ἐν ταύτῃ προέχουσιν δὲ *Aἰνείας* καὶ δὲ *Προκόπιος* καὶ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ *Zacharίας* δὲ σχολιαστικὸς δὲ κατόπιν ἐπίσκοπος Μυτιλήνης⁶. Ὁ αὐτοῦ *Zacharίας* δὲ σχολιαστικὸς δὲ κατόπιν ἐπίσκοπος Μυτιλήνης⁶.

¹ Ἀνωτ. σελ. 538.

² Παρὰ Migne P. L. 198, 1049 ἔξ.

³ Παρὰ Migne P. L. 205, 21 ἔξ.

⁴ Ἀνάλυσιν παρέχει δὲ *M. Grabmann* 2, 494 ἔξ. Ἐνταῦθα (2, 485 ἔξ. 497 ἔξ.) γίνεται λόγος καὶ περὶ ἄλλων θεολόγων μετερχομένων τὴν αὐτὴν καὶ δὲ *Cantor* μέθοδον.

⁵ Μέλλοντες ἐνταῦθα νὰ διαλάβωμεν βραχίτατα καὶ κατὰ τῷ πόνον τινὰ γραμματολογικὸν περὶ τῶν προστατῶν τῆς ελληνικῆς φιλοσοφίας κατὰ τὴν Βυζαντιακὴν περίοδον διφεύλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ μέρος τοῦτο, ἔχον ἔξαιρετον σπουδαιότητα ἡμῖν τοῖς "Ελλησι, πρέπει νὰ καταστῇ ἐν καιρῷ ὑποκείμενον ίδιας συγγραφῆς.

⁶ Ἐδεικνύεται ἀνωτ. σελ. 354 ἔξ.